

A NEMZETKÖZI GAZDASÁGI INTEGRÁCIÓ TÁVLATAI A BUDAPESTI KÖZGAZDÁSZ VILÁGKONGRESSZUS TÜKRÉBEN

A számok nyelvén — távirati stílusban — körülbelül így készíthetnénk el az augusztus 19—24. között, Budapesten megtartott, IV. közgazdász világtalálkozó mérlegét: 75 ország, több mint 1600 gazdasági szakemberének részvételével, tíz munkacsoportban, 13 fő referátum, 40 kiegészítő előadás és csaknem félezer felszólaló foglalkozott a gazdasági integráció — szűkebb értelemben: az integráció globális, szektorális és regionális vonatkozásaival. A Nemzetközi Közgazdasági Társaság két évtizedes történetében példátlan a budapesti tanácskozás mérete: háromszor annyian vettek részt munkájában, mint az 1968-ban Montrealban megtartott világtalálkozón; ez egyúttal egyik jellemző vonása is ennek a nemzetközi véleménycserének. Első ízben történt meg, hogy a közgazdász világtalálkozót szocialista országban tartották, a szocialista országok nagyszámú (Szovjetunió 250, Német Demokratikus Köztársaság 80, Lengyelország 70, Csehszlovákia 60, Bulgária 40, Románia 35, Jugoszlávia 30, Kuba 20, Mongólia 10 és a vendéglátó Magyarország 200) képviselőjének részvételével. S végül még egy (jelentős) mozzanat: első ízben üdvözölhette a kongresszus soraiban a fejlődő országok közgazdászainak küldötteit. Különösen az afrikai országok és India mutatott érdeklődést a budapesti kongresszus iránt.

Három esztendővel ezelőtt, amikor a Nemzetközi Közgazdasági Társaság Végrehajtó Bizottsága határozatot hozott a témával kapcsolatban, több javaslat is napirenden szerepelt. Egyes országok képviselői a népesedés problémáját javasolták a negyedik világtalálkozó témájául, mások Adam Smithnek, a közgazdaságtudomány egyik jelességének akarták szentelni a budapesti találkozót, tekintettel fő műve megjelenésének közelgő 200. évfordulójára. Ismét mások pedig — a közgazdászok nemzetközi társaságának hagyományaihoz híven — azt javasolták, a nem-

zetközi együttműködés egyik igen konkrét, sokat vitatott és rendkívül időszerű témáját, a gazdasági integrációt tűzzék napirendre. Végül is ez az utóbbi javaslat lett uralkodóvá, amit magán a kongresszuson több felszólaló azzal magyarázott, hogy a nemzetközi helyzet enyhülése, a nemzetközi politikai viszonyokban bekövetkezett pozitív változások eredményeként válhatott aktuálissá a gazdasági együttműködés kérdésének ilyen rangos fórumon való taglalása.

A téma — nemzetközi gazdasági integráció — jellegénél fogva társadalmi-politikai töltésű. Nem véletlen tehát, hogy a mindkét világrendszert, a kapitalizmust és a szocializmust szép számban képviselő közgazdászok, közgazdasági szakterminológiával is, politikai dialógust folytattak. Bognár József, budapesti professzor, referátuma meg éppen politikai jellegű volt; az integráció társadalmi-politikai vonatkozásairól és intézményeiről tartott előadást. Egyebek között rámutatott arra, hogy az integráció által kifejtett vagy kifejthető hatások jellege függ attól, milyen társadalmi-gazdasági rendszerű országok tömörüléséről van szó, milyen típusú az integráció, s milyen gazdaságpolitikát folytatnak az integrációt létrehozó tagállamok. Hangsúlyozta, az integráció fundamentális célrendszere gyökeresen különböző. A fejlett tőkés országok azért tömörülnek integrációba, hogy a műszaki-tudományos forradalom vívmányait kiaknázza, a gazdaság fellendítése útján a tőkés társadalmi rendszert megerősítsék. A szocialista országok pedig a gazdaság megerősödésétől a szocialista társadalmi rendszer megszilárdulását és felvirágzását várják.

Előadásában részletesen elemezte az Európai Közös Piac megalakulásának társadalmi-politikai vonatkozásait, azokat a politikai folyamatokat és változásokat, amelyeket a nyugat-európai integráció egyrészt a tagállamok egymás közötti viszonyában, másrészt az integráció és a külső világ közötti kapcsolatokban előidézett, s egyebek között megállapította: Az elmúlt két évtizedben megerősödtek Nyugat-Európában azok a folyamatok, amelyek a gazdaságok szerkezeti keretei, és a tudományos-műszaki forradalom követelményei között, az ellentmondások feloldására, illetve csökkentésére irányultak. A regionális integráció — súlyos ellentmondásaival együtt — e folyamat terméke és így előrehaladást jelent a két világháború közötti dezintegrációs fejleményekkel és törekvésekkel szemben. Természetesen antagonisztikus társadalmi viszonyok között az integráción belül is vannak és hatnak dezintegrációs folyamatok mind a politikai, mind pedig a gazdasági szférában.

Az integráció azonban lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy az egyes államok meghaladhassák a „hagyományos ellentétek” azon világát, amely az elmúlt 100 esztendőben három nagy háború — köztük két világháború — kiobbantásához vezetett. Talán nem is szükséges hangsúlyozni, hogy

a „hagyományos ellentétek” meghaladása mellett, az új helyzetben, új ellentétek keletkeztek.

Tapasztalatok szerint a tagállamok érdekei között nemcsak belső kérdésekben jönnek létre ellentétek, hanem bár a Közösségen kívül maradt államok csatlakozása eleinte kissé csökkenti a régi tagállamok közötti feszültséget, de később növeli és erősíti a politikai, társadalmi és intézményi vonatkozásban felmerülő problémákat. Az ellentéteket fokozhatja az a körülmény, hogy a régi tagállamok a csatlakozás feltételeit, az elfogadott játékszabályokból adott, egyszeri engedmény gyanánt kezelik (a csatlakozás ára), míg a csatlakozó országok az elért eredményt olyan pozíciónak tekintik, amelyből kiindulva újabb engedményekért harcolhatnak. Ezt a harcot különleges erőbevetéssel kell megvívniuk a csatlakozó országoknak abban az esetben, ha a nemzeti közvélemény a csatlakozás kérdésében erősen megosztott. (Pl. Nagy-Britannia csatlakozása a Közös Piacához.)

A nyugat-európai gazdasági tömörülés a hidegháború korszakában, erőteljes amerikai támogatás mellett, az antikommunista front kiépítésének egyik eszközeként indult el. A nemzeti feszültség csökkenése során ez a jellege sokat veszített militáns karakteréből anélkül, hogy megszüntette volna a regionális protekcionizmus által kialakított zárt jellegét. Kétségtelen, hogy az integráció ilyen módon történő felfogása megnehezíti a termékeny, s kölcsönösen előnyös kapcsolatok kiépítését a szocialista országokkal és a fejlődő világgal. Márpedig napjainkban csak az a regionális integráció tekinthető korszerűnek és pozitívnak, amely nyíltságánál fogva elősegíti az új nemzetközi munkamegosztás kialakítását és előmozdítja a világgazdaság új szerkezetének megteremtését.

A szocialista integrációval összefüggő társadalmi és politikai problémákról szólva, Bognár professzor hangsúlyozta, hogy nincs gyakorlati értékük az olyan absztrakt integrációs modelleknek, amelyek a társadalmi-politikai rendszertől, a gazdasági fejlettség színvonalától és a gazdaságpolitikai szituációtól független normarendszert, úgy is mondhatni, ideális integrációt képzelnek el. Csak olyan konkrét integrációk vannak, amelyekből a hasonló, vagy eltérő vonások deriválhatók. Az integrációk nemzeti gazdaságokból tevődnek össze, és ezért funkcióik elválaszthatatlanok attól a feladatmegosztástól, amely a nemzeti gazdasági és a tervszerűen szabályozott nemzetközi együttműködés között kialakul.

Kétségtelen tehát, hogy a politikai tényezők döntő szerepet játszottak a szocialista országok gazdasági közösségének (KGST) létrehozásában is. A politikai döntést előmozdító közös érdekek közül az előadó kettőt emelt ki. Először, a második világháború után a szocializmus új világtörténelmi és világpolitikai pozíciói megkövetelték, a szocialista államok oly módon alakítsák ki kapcsolataikat egymással, hogy az, egyrészt, ösz-

hangban álljon a szocialista elvekkel, másrészt előmozdítsa valamennyi szocialista ország építő munkáját. Másodsor, a gazdasági kooperáció egyik célja, hogy jobb kiinduló feltételeket és kereteket teremtsen a kapitalizmussal folyó világméretű versenyben.

„A tervezés és a piac szerepe az integrációban” című előadásában Olga Bogomolov, a Szocialista Gazdasági Világrendszer Intézetének igazgatója, rámutatott arra, hogy több nyugati közgazdász szembeállítja egymással a tervezési és a piaci módszereket, márpedig az állami tervezésen alapuló integrációs folyamatokban az áru és pénzviszonyok is fontos szerepet játszanak, és ezek nem összeegyeztethetetlenek a tervgazdálkodással. Az integrációs folyamatok a mai fejlett tőkés országokban sem csupán a piaci mechanizmusok hatására, automatikusan mennek végbe. Bogomolov megállapította, a tőkés integráció tiszta piacelmélete megingott. Ide kívánczik még egy Bogomolov gondolat, pontosabban definíció, amelyet az egyik lapnak adott interjújában fogalmazott meg: „Előadásomban több tekintetben is összehasonlítottam a két integrációs típust. Itt azonban külön szeretnék rámutatni arra, hogy helytelennek és leegyszerűsítettnek ítélem meg, amikor a tervezést és a piaci erőket úgy állítják szembe egymással, mint a két integrációs csoportosulást alapvetően megkülönböztető ismérveket. Mint ahogyan azt előadásomban is hangsúlyoztam, én a leglényegesebb különbséget a Közös Piac és a KGST között a két integráció céljában és az eltérő társadalmi hátterekben látom. Míg a Közös Piac deklarált végső célja, hogy a tagországok nemzeti piacait egyetlen nagy piaccá olvassza, amely végeredményben úgy működik majd, mint egyetlen nagy nemzet piaca, addig a KGST célja, hogy a tagországok belső struktúráját tökéletesítsük, egymással harmonizáljuk, korszerűsítsük, növeljük a gazdasági hatékonyságot, gyorsítsuk a tudományos-technikai haladást, és mindezt közös összefogással.”

Bognár és Bogomolov előadását boncolgatva egyik munkacsoportban megállapították, hogy amíg a Közös Piac integrációban elsősorban a termékszerkezet mélységében alakult ki specializáció, illetve nemzetközi munkamegosztás, addig a KGST-integrációban az ágazati struktúra tekintetében halad előre a nemzetközi méretű specializáció és együttműködés. A fennálló különbség ellenére — állapította meg Gatovszki szovjet professzor —, létezik egy világméretű egységes munkamegosztás, amely szükségessé és lehetővé teszi a két rendszer közötti világméretű együttműködés fejlesztését; s ebben valamennyi résztvevő egyetértett. Lényegében közös nevezőre jutottak abban is, hogy a tervezésnek fontos szerep jut az integrációs folyamatban, és a nyugati közgazdászok is úgy foglaltak állást, hogy a Közös Piac keretében időszervé vált a tervezés szerepének átértékelése.

A kelet—nyugati gazdasági kapcsolat és együttműködési formák fej-

iesztése kapcsán a hozzászólók felhívták a figyelmet arra, hogy a kapcsolatok elmélyítésének hozzá kell járulnia a fejlődő országok társadalmi-gazdasági fejlődésének meggyorsításához is. Arra is figyelmeztettek, hogy a nemzetközi méretekben alkalmazott iparpolitikában nagy figyelmet kell fordítani a társadalmi célok és a társadalmi értékek megvalósítására, illetve védelmére.

Itt tértek ki a multinacionális vállalatok szerepének vizsgálatára is. A felszólaló nyugati közgazdászok többsége és a szocialista közgazdászok is, miközben elismerték azt, hogy e tőkés vállalkozásforma a termelőerők fejlődésének objektív következménye, és a tőkés tulajdon internacionálizálásának egyik formája, élesen bíralták a vállalkozások káros társadalmi és politikai hatását. Különösen a fejlődő országokban működő multinacionális vállalatok tevékenységét érte erőteljes bírálat, mégpedig gazdasági vonatkozásában is. Felhívták a figyelmet arra, hogy ezek a vállalkozások gátolják a regionális integrációs folyamatokat, amennyiben üzleti- és fejlesztési politikájuk ellentétes a befogadó országok, vagy integrációs tömörülés gazdaságpolitikájával, illetve intencióival.

A munkacsoportokban időnként heves, sőt szenvedélyes vita alakult ki egy-egy kérdésben. A nyugat-európai országokból a kevésbé fejlett nyugat-európai országokba, illetve területekre irányuló tőkeáramlással kapcsolatban Giersch professzor (Német Szövetségi Köztársaság) a „szegény” vidékek tőkeellátásának központi ösztönzését tartotta helyesnek, mire más nyugati résztvevők „megvádolták”, hogy a tőke mozgás állami ellenőrzését pártolja. Az előadó azzal „védekezett”, hogy csak a spontán folyamat korrekcióját tartja szükségesnek — mégpedig a szociális értékek védelmében. Volt olyan nyugati vélemény, hogy a magántőkét alacsonyán tartott munkabérekkel kellene odavonzani a „szegény” területekre, de többen rámutattak, hogy a szabad munkaerőáramlás mellett, ez elképzelhetetlen. Egyes nyugati és több szocialista közgazdász annak a nézetének adott kifejezést, hogy előnyösebb lehet a területfejlesztés központi támogatása, mint az elvándorlás nyomán keletkezett területkomplexumokon az életfeltételek költségeinek viselése. Néhány szocialista közgazdász felvette a Nyugat-Európában történő amerikai tőkebehatolás negatív következményeit, majd rámutattak arra is, hogy egyetlen nyugat-európai kormány sem mondhat le területfejlesztési programjáról, ha meg akarja tartani választóit.

Ezt a kérdést, a tőkeáramlást, legkimerítőbben Pierre Uri francia közgazdász taglalta. Egyebek között fontosnak tartotta kihangsúlyozni, hogy a tőkeáramlás tekintetében egyáltalán nincsenek nemzetközi érvényű szabályok. Az egyik oldalon találjuk azokat az országokat, amelyek látványosan nem törődnek a be- vagy kiáramló tőke nagyságával, a másik oldalon pedig azokat, amelyek a tőkeáramlást mindkét irányban korlá-

tozzák. A közvetlen külföldi beruházások tekintetében az egyes országok álláspontja gyakran változik. Egyes ipari országok különbséget tesznek az új cégek alapítása és a már meglévő cégek átvétele között; ez hangsúlyozottabban a fejlődő országokban érvényesül, mivel ezek gyakran külföldi devizanehezéssel küzdenek, és ez esetben az idegen tőke jobban érvényesülhet új iparágak létrehozásánál, bár egyes esetekben a már meglévő vállalatok újjászervezése előnyösebbnek bizonyulhat.

A nemzetközi viszonylatban nem következetes, országoként változó szemlélet inkább a multinacionális vállalatok, és nem az egyes országok kormányainak tárgyalási helyzetét erősíti. Az is előfordul, hogy az egyik ország kormányát a másikkal szemben használják fel. Minél kisebb és gyengébb egy ország, annál jobb a lehetőség valamely külföldi vállalatnak — melynek beruházását nyilván örömmel üdvözik —, hogy a belső piacot a maga számára védettséggel biztosítsa, hogy adókedvezményben és anyagi támogatásban részesüljön, sőt, monopolhelyzetének fenntartására is garanciát kapjon azáltal, hogy mind a hazai, mind a külföldi konkurens vállalatok alapítására tilalmat léptetnek életbe. Ezenkívül, az egyes kormányok igen hajlamosak egymás túllícitálására, különösen, ha úgy látják, hogy valamely új iparág bevezetése növeli más országok piacaira irányuló szállítási kapacitásukat. A konkurrencia hatása természetesen változó az illető ország gazdasági és kereskedelmi struktúrájának megfelelően.

A piacmechanizmus, illetve a központi tervezés pro és contra szópárbajban részt vett Gottfried Haberler amerikai és Robert Marjolin francia professor is. Az előbbi a piacmechanizmus fontosságát hangsúlyozta, de ugyanakkor utalt arra, hogy a Közös Piac valóban nem volt képes megoldani olyan feladatot, amelyet a tagállamok a Római Szerződésben megfogalmaztak. Hasonlóan nyilatkozott francia kollégája is, aki előadásában a nyugat-európai integráció létrehozásának feltételeiről és eredményeiről beszélt. Kiemelte, hogy a mezőgazdaság és a regionális tervezés kérdésének megoldásához a nyugati típusú integráció nagyban hozzájárult, de ugyanakkor beismerte, hogy az Európai Gazdasági Közösségnek nem sikerült a vámunióból gazdasági és monetáris unióvá válnia.

Itt kapcsolódik a kérdéshez Aleksander Lamfalussy, belga közgazdász, referátuma, aki az Európai Közös Piac monetáris integrációjára irányuló kísérletek kudarcának okait tette vizsgálatának tárgyává. Fejtegetését azzal a megállapítással kezdte, hogy az Európai Gazdasági Közösség 1958-ban kivételesen kedvező körülmények között indult el és a vámunió az eredeti határidő előtt megvalósult. Az export által ösztönzött növekedés legfontosabb tényezője a valuták tartós alulértékelttsége volt. Ez utóbbi azonban nemcsak a kivitelnak kedvezett, hanem — különösen a dollárral kapcsolatos 1969—1970 táján született aggodalmak nyomán

— a spekulatív tőkeimportnak is, amely aztán szétvetette a valutaárfolyamoknak a Közösségen belüli stabil viszonyát. A hatóságoknak egyidejűleg kellett szembenézniük a nemzetközi monetáris rendszer összeomlásával és a nemzetközi zűrzavarokból származó, számtalan technikai és politikai problémával. A dollár leértékelésének kedvezőtlen hatásához a közelmúltban felzárkóztak a nyersanyagárak (mindenekelőtt az olajár) emelkedésének súlyos következményei is, amelyek azonban a tagországokat differenciáltan érintik. A nemzetközi monetáris rendszer válsága és a nyersanyagárak emelkedése — mint a két legfontosabb „külső” tényező — azért gyakorolt pusztító hatást, mert olyan nemzetközi viszonyok közepe tette jelentkezett, amikor a tőkemozgások uralkodó szerepet játszanak.

Az európai monetáris integráció létrehozására tett kísérletek kudarcában azonban nemcsak külső tényezőknek tulajdonítható. Az optimális monetáris terület megvalósításának valójában bizonyos belső alapfeltételei is hiányoztak, illetve hiányoznak. Elsősorban így áll a helyzet a termelési tényezők mobilitásával, de eltérő az „inflációs hajlandóság” is, és az infláció elleni harc országonként különböző helyet foglal el a gazdaságpolitikai célok rendszerében.

Európa monetáris integrációjának eszméje — húzta alá a szónok — megkövetelné, hogy mindaddig fenntartsák az úgynevezett szabad lebegtetés intézményét, amíg nem lehetséges a jelenlegi zűrzavar végét látni. Csak ezt követően, lehetne ismét elővenni a valutaárfolyamokra vonatkozó, egyeztetett politikai kérdést. Addig azonban minden korlátozás nélkül el kell ismerni a nemzeti hatóságok cselekvési szabadságát a tekintetben, hogy gazdaságpolitikai céljaiknak megfelelő árfolyamszintet tartásának fenn.

A tőkés nemzetközi pénzügyi rendszer — akárhogyan is vesszük — tehát holtpontra jutott, azok az elvek, amelyeket a pénzügyi alap (IMF) statútuma előír, a gyakorlatban ma már nem érvényesülhetnek. Ezért — Marjan von Neumann-Whitman amerikai professzornő, Naumann János világhírű, magyar származású matematikus lánya szerint — nagy szükség lenne egy hatékonyan működő nemzetközi pénzügyi rendszerre. A professzornő ezt magvas előadásában részletesen kifejtette, egyik lapnak adott interjújában pedig röviden így foglalta össze: „Két dolgot kell megkülönböztetni: az intézményi rendszert, amely mint ahogy előadásomban elmondtam, formálissá vált, és a nemzetközi pénzügyi kapcsolatok gyakorlatát, amely napjainkban is jól működik. A nemzetközi kereskedelem fejlődik, a nemzetközi elszámolások normálisan lezajlanak, a hitelkapcsolatok bővülnek. Természetesen nagy szükség lenne egy hatékonyan működő nemzetközi pénzügyi rendszerre, mert meggyorsítaná a fejlődést. Kétségtelen tény, hogy az 1944-ben kialakított nemzetközi pénz-

ügyi rendszer hosszú időszakon át jó szolgálatot tett: elősegítette a termelés és a nemzetközi kereskedelem újjáéledését, hasznosan járult hozzá a gazdasági növekedéshez, de a fejlődés során merevvé vált. Ma már ez a rendszer nem tükrözi helyesen a gyakorlat szükségletét, a kialakult erőviszonyokat. Utalok például a valutaárfolyamok rögzítésére, amelynek következtében az árfolyamok elszakadtak a tényleges értékarányoktól. A nemzetközi pénzügyi élet statisztikai mutatóit másként értékelhetjük, ha azokat a rögzített valutaárfolyamon, és másként, ha a szabadon mozgó árfolyam mellett dolgozzuk ki.

Jelenleg, a gyakorlatban nem érvényesülnek szabályok, ami úgy vélem, a folyamatok áttekintését bonyolulttá teszi. A jövőben kialakuló rendszer semmi esetre sem lehet olyan merev, mint ahogy az IMF-normák által megszabott volt. Napjaink és 1944 között lényeges a különbség. Akkor az USA gazdaságilag a világ legkedvezőbb helyzetében levő országa volt, nagy tartalékokkal, óriási exportkapacitással és hitelnyújtó lehetőséggel. Ma sok gazdaságilag erős ország és hatalmas exportőr van, így a korábbi kapcsolatok helyett, egyre inkább a partner-viszony kerül előtérbe, ami kívánatos, és amin feltétlenül munkálkodni is kell.

Egyelőre nehéz meghatározni, hogy meddig tölt be a dollár ilyen speciális helyet a nemzetközi pénzügyekben. Személyes véleményem az, hogy a közeljövőben nem várható a dollár speciális helyzetének gyökeres megváltozása, de természetesen a dollár eddigi kiemelkedő szerepe fokozatosan csökken majd. Ez a folyamat attól is függ, hogy miként dől el az a vita, amely az európai közös valuta megteremtése körül folyik. Ha létrejön ez a valuta, akkor a dollárral szorosabbra köthető a partneri viszony. Persze minden közös valuta létrehozása igen bonyolult feladat. Megteremtését, véleményem szerint, meg kell előznie a politikai kapcsolatok fokozottabb integrálásának. A közös valuta létrehozása csak úgy képzelhető el, ha az államok azt kollektíven garantálják.

Nos, amint látjuk — s ahogy Fritz Machlup, amerikai professzor, a Nemzetközi Közgazdasági Társaság ezen a kongresszuson leköszönt elnöke, az ünnepi megnyitón megjósolta — bizonyos értelemben Kelet—Nyugat dialógusa volt a közgazdászok budapesti világtalálkozója. Igaz, Machlup professzor azt is megjósolta, hogy ebbe a vitába Dél is bele fog szólni, ez a jóslata azonban sajnos nem vált be. Fölszóaltak ugyan olyan közgazdászok is a kongresszuson, akik az úgynevezett harmadik világból, a fejlődő országokból jöttek Budapestre, ennek hatása azonban messze elmaradt az mögött, amit a „beleszólás” alatt értünk.

Végül, válaszolnunk kell arra az önként adódó kérdésre, hogy hozott-e a kongresszus tudományos eredményt. A válasz csak az lehet, hogy látványos tudományos eredmények nem születtek, ami azonban nem azt jelenti, hogy bizonyos kérdésekben a tudományos felismerésig sem jutott el a kong-

resszus. Ellenkezőleg „a világkongresszus tudományos mérlegét azért mondhatjuk pozitívnak, mert számos felismeréshez és kérdésfeltevéshez jutott el. Kifejezésre jutott például az, hogy a világ közgazdaszai fontos szerepet töltenek be a népek sorsának alakulásában. Tevékenységükkel a társadalmi tudat és a nemzetközi közvélemény formálásának fontos tényezőivé váltak. Korunkban az egyes országokban és integrációs tömörülésekben lezajló gazdasági folyamatok láncreakciószerűen tovagördülnek, elősegítve, vagy gátolva más országok és régiók gazdasági fejlődését.” Éppen ezért rendkívül fontos feladat a különböző társadalmi-gazdasági rendszerű országok integrációs csoportosulásainak a tanulmányozása, ezen integrációk eltérő természetének és jellegének a megértése. Nincs értelme tehát az olyan vitának, amely a mechanizmusok különbözőségéből kiindulva egyiknek, vagy a másiknak a felsőbbrendűségét igyekszik bizonyítani. A cél az, — s ebben valamennyien egyetértettek —, hogy a különböző integrációk jellegének tanulmányozása hozzásegítsen a közöttük levő gazdasági kapcsolatok elmélyítéséhez.

Ebben a pillanatban, illetve a jelenlegi nemzetközi helyzetben nyilván ez a legjelentősebb tudományos felismerés.